02. Mijn oorlogsherinneringen

(Herinneringen 1940 – 45 van Dries Touw (maart 1935 – maart 2021)

Iets bewerkt door Ria – okt 2026

Op 10 mei 1940, een week na die moeizame fotosessie in de huiskamer werden we heel vroeg gewekt door zwaar, dreigend gedreun. Het was een prachtige lente ochtend met een strak blauwe lucht. Ik keek uit het raam van mijn slaapkamertje onder het dak. Vanuit het oosten kwam een brede golf grote, zwarte vliegtuigen recht over ons heen vliegen, rij na rij. Ze vlogen laag en langzaam. Het waren Duitse transportvliegtuigen, die parachutisten en oorlogsmaterieel naar vliegveld Ypenburg brachten. Zo begon voor ons de tweede wereldoorlog.

Papa behield zijn baan, maar bevorderingen en salarissen kwamen stil te staan, doordat er geen import meer was van rijst en specerijen. Hij kwam verbijsterd terug na zijn eerste werkdag in het door de moffen plat gebombardeerde Rotterdam. In de loop van de oorlog nam hij me een paar keer mee. Ik heb de ravage met eigen ogen gezien, maar ook zijn werkplek en zijn collega's in het onbeschadigde Beursgebouw aan de Coolsingel. Op een dag dat hij vrij had gingen we samen naar de haven en het Maritiem Museum. Onvergetelijk waren de scheepsmodellen, die ze daar hadden, en vooral de helemaal van kruidnagels gemaakte modellen van Indonesische scheepjes. De ranke vlerkprauwen zijn steeds in m'n geheugen gebleven. Ze prikkelden mijn fantasie. Wat een wonderbaarlijk land moest Indië zijn!

Op 22 mei 1940 belde een Duitse Wehrmacht soldaat bij ons aan. Hij liet een formuliertje zien: 'Gefreiter (soldaat 1e klas) Verter ist Quartier ohne Verpflegung zu leisten von 22.5.1940 bis 31.5.1940.' Hij moest een slaapplaats krijgen. Waarschijnlijk kreeg hij Betty's kamer, want zij was nog zo klein dat ze makkelijk naar de slaapkamer van onze ouders kon verhuizen.

Toen en in de jaren daarna waren er soms grote Duitse troepenverplaatsingen. Als geen kazerne beschikbaar was werden de soldaten ondergebracht in scholen en bij particulieren. Mijn lagere school is er ook voor gebruikt. Wij kinderen gingen nieuwsgierig kijken wat daar gebeurde, maar we werden door schildwachten weggestuurd als we dichtbij probeerden te komen. De soldaten kregen hun warme maaltijden geserveerd vanuit keukenwagens. Degenen die bij particulieren waren ingekwartierd kregen brood mee voor het ontbijt.

Ik zat 's morgens met ontzag te kijken hoe onze soldaat aan de ontbijttafel met zijn linkerhand een stuk harde kuch (brood) voor de borst hield en er met zijn bajonet een plak af zaagde. Hij smeerde er reuzel op. Ja, dat was lekker. Mams maakte het later zelf, door varkensvet te smelten. Het lekkerst waren de kaantjes: kleine, gebakken stukjes vlees die overbleven na het reuzel maken.

Van een andere soldaat herinner ik mij dat hij 's avonds een mitrailleur of machinepistool uit elkaar haalde om schoon te maken. Ik mocht erbij zitten. Daar dacht ik aan terug, toen ik in militaire dienst mijn geweer moest onderhouden.

De Duitsers marcheerden in colonnes door de straten, meestal hun krijgsliederen zingend, zoals het Engelandlied:
Denn wir fahren, denn wir fahahren,
Denn wir fahren gegen Engeland,
Engeland, Ahoi!

En natuurlijk het Horst Wessellied:
Die Fahne hoch! Die Reihen fest geschlossen!
SA marschiert mit mutig festem Schritt.

Ik wist niet dat Hitler de hele top van de SA in de Nacht van de lange messen had laten vermoorden.

De ingekwartierde Wehrmacht soldaten waren dienstplichtigen, net als de onze. Zij waren ook liever thuis gebleven. Mijn ouders praatten ‘s avonds met onze gasten. Twee ervan maakten foto’s van Betty en mij en gaven ons afdrukjes.

In 1940 zijn we met tante Mien en oom Tien naar het Scheveningse strand geweest en hebben daar heerlijk gespeeld. Kort daarna werd de hele kust verboden terrein (‘Sperrgebiet’). De Duitsers bouwden er bunkers en andere verdedigingsmiddelen tegen een eventuele invasie vanuit zee.

In de nacht van 20 op 21 juli 1941 werden we wakker door onophoudelijk gedreun en geknal van ontploffingen. In het zuidwesten was de hemel flitsend oranje als bij een vuurwerk. De Engelsen bombardeerden toen de voormalige kogelgieterij aan de Buitenwatersloot, die door de Duitsers werd gebruikt als munitie opslagplaats. Alles ging de lucht in. Vanaf het bovenbalkon keken we naar dat inferno, tot onze benedenburen ons naar beneden riepen. Boven blijven was veel te gevaarlijk, want onze huizen konden worden geraakt door verdwaalde brandbommen of scherven. In het donker zaten we in hun achterkamer. De tuindeuren stonden wijd open om te voorkomen dat de ramen braken door de luchtdruk van ontploffingen. Opeens zagen we de regenton in de tuin leeglopen. De volgende ochtend bleek er een granaatscherf doorheen te zijn geslagen. Ons huis had geen schade, maar even verderop is toen of wat later in de oorlog een brandbom gevallen en had het flink gebrand. Brandbommen zagen eruit als paaltjes, maar er zaten een rij platte fosforbommetjes in, als pepermuntjes in een rol. Fosfor vliegt in brand als het met zuurstof in contact komt en is haast niet te doven.

Ik was een vroegrijp, kennisbelust knaapje, hield mijn ogen en oren open, las de krant zodra ik lezen kon en kwam veel op straat. Over de oorlog wist ik meer dan de meeste andere kinderen. Het nieuws in de kranten werd gecontroleerd door de bezetter. In 1943 moesten alle radio’s worden ingeleverd en konden we niet meer luisteren naar de Engelse radio en de Nederlandse uitzendingen uit Londen. In plaats daarvan kregen we de door een kabel aangevoerde Draadomroep, met door de Duitsers gecontroleerde informatie. Of we thuis ondergrondse kranten lazen weet ik niet.

Verzetsmensen en onderduikers werden gearresteerd en Joden kwamen in concentratiekampen terecht. In de derde klas zouden we les krijgen van meester Lips, maar dat ging niet door. Hij had deelgenomen aan het ondergronds verzet, werd door de Duitsers opgepakt en kwam niet terug. De hele oorlog verdwenen mensen spoorloos uit ons buurtje. Dat was beangstigend en onheilspellend. Toen kwamen er razzia’s, waarbij mannen werden afgevoerd naar plaatsen waar ze door de Duitsers als arbeidskracht werden ingezet. Papa maakte voor zichzelf een schuilplaats in elk van de kinderkamers. Tegen de schuine dakwand stond daar een verticale wand van planken. Daar maakte hij een luik in dat haast niet te zien was. Aan de onderkant zette hij er een lip aan, die werd verborgen onder het zeil van de vloerbedekking. Gelukkig behoefde hij zich nooit te verstoppen. Die ruimten zijn uiteindelijk alleen gebruikt als bergplaats van weinig gebruikte spullen.

Papa kreeg van zijn bedrijf een brief, waarin stond dat hij onmisbaar was en in de hongerwinter had hij ook zo’n ‘Ausweis’ voor zijn fiets. Er reden toen geen treinen, maar volgens de aanvraag door het bedrijf moest hij beslist drie dagen in de week naar Rotterdam komen.

In het najaar van 1944 begonnen de Duitsers hun V-1's en V-2's naar Londen te sturen. Het waren heel zware, gemotoriseerde bommen. Als ze overkwamen hoorde je een dof gerommel boven je en zag je ze, hoog in de lucht. We hielden dan onze adem in en hoopten vurig dat het geluid niet plotseling op zou houden, want dan was de motor afgeslagen en kwam het ding omlaag. Ik herinner me dat dit gebeurde toen ik ergens in de polder liep en ik het gevoel had dat die V-1 recht over me heen vloog. Plotseling werd het stil. Ik stond doodstil en verroerde geen vin van angst, maar er gebeurde niets. Hij moet ergens anders zijn neergestort.

De kortste weg naar de oude stad liep via een spoorwegovergang naar de smalle Schoolstraat, meer steeg dan straat. In de hongerwinter stonden de spoorbomen bijna altijd open, omdat er alleen Duitse

vrachttreinen langs konden komen. Toen ik op een dag overstak stond even verderop een locomotief te puffen. Hoog in de lucht zag ik een Engelse jager erop af duiken, in mijn richting. Wij schooljongens verzamelden in die tijd kogels en kogelhulzen en ruilden ze met elkaar. Dit was een uitgelezen kans om hulzen van mitrailleurkogels te krijgen, prachtig ruilmateriaal! Ik wilde dus zien waar ze neerkwamen en bleef kijken, maar een vrouw kwam naar buiten en sleurde me haar huis in. Ze maakte me vast uit voor een gek of een ezel. Mijn schrik kwam toen pas. De jager vuurde, steeg op, draaide om en heeft nog één of meer salvo's op de loc geschoten, maar ik heb geen hulzen gezocht en thuis niets verteld.

Tegen het eind van de oorlog waren er Duitse terreurdaden in onze directe omgeving. In de hongerwinter waren op een ochtend een paar houten bielzen verdwenen uit de spoorlijn, vlak bij de Delftse molen. Dat moet werk van de ondergrondse zijn geweest. Als represaille staken de Duitsers een paar huizen naast die plek in brand. In diezelfde tijd zag ik 's morgens een oploopje, naar ik meen in de Van der Heimstraat. Ik probeerde erbij te komen, maar de mensen die er stonden hielden me tegen. Er lagen mensen, die door de Duitsers waren doodgeschoten.

Omgaan met tekorten

Voedingsmiddelen, brandstof, kleding en andere gebruiksartikelen gingen op de bon en werden steeds schaarser. Op de distributiebonnen was steeds minder te krijgen en ook de kwaliteit van het eten werd slechter. Op het laatst kregen we per persoon een half brood per week. Dat brood was klein en compact, want het was zonder melk gemaakt en daardoor slecht gerezen. Al jaren eerder liet mams ons dubbele boterhammen eten, om beleg te besparen. Ik wende daar zo aan, dat ik mijn brood nog steeds zo eet.

Onze ouders deden wat ze maar konden om de tekorten te compenseren. Ze hadden die vijf jaar veel meer te doen dan voorheen en kwamen onder grote druk te staan. Vanaf een gegeven moment (ik weet niet wanneer) moest Mams 's middags een poosje rust nemen op de divan. Papa zei, dat er iets mankeerde aan haar hart. Wat het was zei hij niet. Daarvoor was ik nog te klein.

Voor kinderen zaten er aan de oorlog ook aangename kanten. Mams maakte groente en fruit in, karnde zure melk tot roomboter, en bakte brood en koekjes. Als ze bakte bleven Betty en ik in haar buurt. Er was altijd wat te snoepen aan restjes deeg en niet gelukte koekjes. Echte honger hebben Betty en ik ook niet gekend, omdat Papa en Mams ons meer gaven dan zichzelf.

Ik kon toen serieus helpen in huis. Ik werd goed in klusjes die veel geduld eisten en vond ze nog leuk ook, rolde knotten wol af en wond ze op tot bollen, die Mams zo beter kon hanteren bij het breien, haalde niet meer bruikbare gebreide kleding uit, haalde garen en wol uit de knoop, en hielp bij het voor de inmaak klaarmaken van wintervoorraden groente en fruit. Karnen vond ik een van de leukste klusjes. Je zat een hele tijd te klutsen zonder dat er iets met de melk leek te gebeuren, maar opeens begon ze te klonteren en hield je boter en karnemelk over.

Onze ouders waren vanaf het begin van de bezettingstijd gespitst op het in stand houden van een etensvoorraad. Al vroeg wisten zij een volkstuin van 200 vierkante meter te huren. Hij lag aan de Middelweg, vlak bij de Nootdorpse Plassen. Ze verbouwden er Eigenheimers (een aardappelras), kool en andere groenten. Ik mocht helpen met water geven en herinner me dat ik bij het rooien van onze aardappels heb geholpen.

Om clandestien graan te kopen moest papa ver weg. Met zijn vriend en collega Leen van Rij reed hij in juli of augustus met de trein naar Breda, waar ze op hun meegebrachte fietsen stapten en bij boeren tarwe en rogge op de kop wisten te tikken. Ik herinner me dat zij ze bij Gilze Rijen haalden. In Delft werd de oogst gemalen in de oude stadsmolen 'De Roos' en Mams leerde brood bakken.

We hadden het grote geluk dat Van Sillevoldt en Van Schaardenburg groothandels in rijst waren. Er was in de oorlog geen aanvoer uit Azië, maar ze hadden kans gezien om een deel van hun voorraad voor de Duitsers te verbergen. Regelmatig kreeg het personeel een zak met drie kilo rijst. Voor directieleden en andere belangrijke relaties die in de buurt van Den Haag woonden nam papa hun rijst

mee naar Delft en bracht ze per fiets naar hen toe. Op die manier is hij een paar keer op bezoek geweest bij de bekende schilder Sluijters, die toen in Den Haag woonde en hem zijn schilderijen liet zien.

Voor ons was rijst een luxe, maar ze was een eerste levensbehoefte van mensen uit Indië. Die misten de hele oorlog rijst. Als Mama wist dat daar iemand ziek was gaf ze rijst uit ons voorraadje. Wij aten op feestdagen rijst met bessensap en als iemand een bedorven maag had gehad kreeg hij of zij rijstwater te drinken, om aan te sterken.

Een paar keer per week stapte Papa 's avonds op de fiets en haalde hij clandestien melk uit het Westland. Hij had daarvoor een brede, platte, gebogen container laten maken, die precies op zijn borst paste en onder zijn kleding verborgen zat. Er kon drie liter in. We zaten altijd in spanning of hij niet betrapt zou worden, want aan de randen van de stad werd gecontroleerd door de politie en mensen van de Economische Controledienst. Nog riskanter was het, als de Duitsers op straat fietsen vorderden. Iedereen gaf aan elkaar door waar gecontroleerd werd, en waarop. Het is aldoor goed gegaan.

Papa probeerde in het Westland ook andere voedingsmiddelen te krijgen. Hij betaalde ervoor of hielp de tuinders met creatief boekhouden, waardoor ze een deel van hun productie buiten de administratie konden houden. Daar hebben we veel plezier van gehad. Als ergens clandestien was geslacht bracht hij vlees mee en ook wel eens vis, maar allebei in mondjesmaat.

Ik maakte een klein kruisnet van een oud fietswiel en een stuk visnet of jute en liet dat stiekem vanaf een bruggetje in een kanaaltje zakken. Meer dan een mondvol visjes ving ik niet. Mams heeft ze wel gebakken, waarschijnlijk om mij het idee te geven dat ik iets van belang had bijgedragen.

Als een koe net had gekalfd bracht Papa wel eens biest mee. Dat was de dikke, eerste melk na de bevalling. Ze zat vol eiwitten, vetten en afweerstoffen. Omdat een koe maar twee dagen biest maakt is het geen handelsproduct. Na de oorlog hebben we geen biest meer gezien.

Soms kon Papa overdag naar het Westland. Een keer mocht ik mee, in een kinderzitje achterop zijn fiets. We zijn toen bij een tuinder geweest die een druivenkas had. Het Westland was de enige streek waar druiven werden gekweekt en ze waren er het voornaamste tuinbouwproduct. Druiven waren sowieso een delicatesse, doordat er in de oorlog weinig of geen aanvoer was uit het buitenland. Het was ontzettend warm in de kassen, die schuine wanden hadden, net als een pannendak. De druiven groeiden langs de wanden, die vol hingen met dikke, blauwe trossen. Je had twee rassen, Frankenthalers en Alicanten. Wij vonden Frankenthalers het lekkerst. Na de oorlog konden de Westlandse tuinders de concurrentie met Zuid-Europa niet aan en zijn ze overgeschakeld op andere producten.

Net als vele anderen mestten we elk jaar een konijn. Op het balkon van de huiskamer stond een hok met een grote Vlaamse Reus, die we voerden met afval, gras, paardensla en dergelijke. Het werd een huisdier, maar vlak voor Kerst nam Papa hem mee naar iemand die kon slachten en op Kerstmis aten we konijn. Ik kan me niet herinneren dat we daar lang sentimenteel over deden. Het was sneu voor het dier, maar voor ons een feestmaal waar we lang naar hadden uitgezien. Na elke Kerst kwamen de lorrenboeren langs de huizen met een kreet in de trant van: "Ik geef het meeste geld voor een hazen- of konijnenvel." Ik herinner me dat ik dat 's avonds in het donker hoorde, vanuit mijn bed. Ook groenteboeren maakten in die tijd luidkeels reclame voor hun waren. Dat heb ik voor het laatst gehoord bij onze vakanties op Lesbos. Bakkers, melkboeren en groenteboeren kwamen in de oorlog langs de huizen met paard-en-wagen, een vrachtkar met een fiets erachter, of soms een karretje met een trekhond ervoor.

Mams kocht elk jaar veel aalbessen, omdat ze vol vitamine C zaten. Van het bessensap maakte ze lekkernijen als bessenlimonade en rijstebrij met bessensap. Eenmaal zijn we gevieren naar Monster of Kwintsheul gefietst om aalbessen te halen. We moesten ze zelf plukken, dat was leuk. Hier dacht ik aan terug, toen ik in 1959 in Drenthe was en met het hele gezin Oosterveld hun zwarte bessen en aalbessen oogstte.

Een wintervoorraad appels werd opgeslagen in een groentekist, die in het rek op de badkamer stond, bij onze aardappels. We moesten ze steeds inspecteren op rotte of wormstekige exemplaren. Die moesten meteen op. Gave appels aten we dus niet vaak. Wormstekigheid kwam toen veel voor, omdat er nog geen goede bestrijdingsmiddelen waren. Fruitmotjes legden hun eieren op jonge appeltjes en de rupsjes vraten zich naar binnen. Als ze volwassen waren kwamen ze er uit om zich te verpoppen. Dan zag je een bruin gaatje waardoor het beestje was vertrokken, maar meestal zag je poep of een larfje in je appel zitten, nadat je er een stuk af had gebeten. Smerig...

Textiel werd steeds schaarser en kinderen in de groei hebben steeds andere kleren nodig, een zorgwekkende combinatie van factoren. Mams verstelde onze kleren tot ze totaal versleten of te klein waren geworden en breide truien, sokken en dergelijke. Ook na de oorlog bleef ze me zelfgebreide sokken geven. Pas na haar overlijden moest ik daarvoor naar de winkel! Van vriendin Annie Hulster leerde ze rokken, blouses en andere kleding maken met haar naaimachine en patronen uit de Libelle. Broeken voor mij konden worden gemaakt uit nog goede stukken van papa's versleten broeken. Omdat dit voor haar te moeilijk was ging ze daarvoor naar een kleermaker.

Tegen het eind van de oorlog was haast geen ondergoed te krijgen. Papa bracht toen rijstbalen van jute mee uit Rotterdam. Mams bleekte ze zo lang tot de opdruk haast niet meer te zien was en probeerde er hemden voor mij van te maken. Dat was geen succes, want die stof was sterk, maar ook stug. Dat was geen prettig gevoel aan m'n lijf. Ik heb ze maar kort gedragen.

Schoenen kon je niet zelf maken. Als ze voor mij niet te krijgen waren moest ik klompen aan. Die harde dingen geven niet mee. Ze passen niet zo goed als schoenen en hebben een smalle bovenrand waaraan je je wreef pijn doet. Op klompen in de sneeuw lopen was een marteling. Sneeuw plakte als een harde, afgeronde klont onder je klompen, zodat je erop liep te wankelen.

Expeditie naar Ameide

Op de Lek onderhield de raderboot 'Kapitein Kok' tussen Rotterdam en Culemborg een lijndienst voor vracht en passagiers. Hij deed haast alle dorpen langs de rivier aan. Op een zomerdag in 1942 of 1943 reden we met de trein naar Rotterdam. De fietsen waren mee en daarmee reden we naar de aanlegsteiger van die boot. Betty zat voorop bij Mams, ik achterop bij Papa.

Ik had nog nooit een raderboot gezien. Er zat aan beide flanken een groot, ronddraaiend waterrad, dat als schroef fungeerde. Ook die brede, kronkelende rivier was nieuw voor me, want de grootste wateren die ik kende waren de Vliet en de Schie, allebei veel smaller en vrijwel recht. Het werd een wondermooie boottocht door het afwisselende rivierenland, waarin je voortdurend benieuwd bent naar wat er achter de volgende bocht te zien zou komen. We voeren langs Bolnes, Slikkerveer, Krimpen aan de Lek, Kinderdijk, Lekkerkerk, Bergambacht, Ammerstol en Schoonhoven, en legden bij de meeste plaatsjes even aan om te laden of te lossen.

Wij stapten uit in Ameide. Papa had het adres van een paar boerderijen waar we fruit en graan konden kopen. Alle fietstassen kwamen vol. Bij de laatste boerderij werden we hartelijk en gastvrij ontvangen. We kregen er te drinken en misschien ook wel te eten en de volwassenen praatten lang met elkaar. Iets te lang, want toen we weer naar de steiger reden zagen we de boot weg varen.

Er zat niet anders op dan met de fietsen vol vracht en kinderen hard rijdend over de Lekdijk te fietsen tot de volgende stop aan onze kant van de Lek. We kwamen weer te laat, keer op keer. Onze ouders zwoegden tegen de wind in en raakten bekaf, maar er was geen alternatief. Na een hele tijd konden we ergens opstappen, maar die terugrit bleef in de herinnering als een marteling.

De Kapitein Kok heeft tot 1948 gevaren. Toen had vrachtvervoer over de weg het gewonnen.

De Hongerwinter

De winter 1944-45 werd het dieptepunt. Een lange, koude, donkere winter en hongersnood. De spoorwegen staakten om het de Duitsers moeilijk te maken, maar er was daardoor geen aanvoer van voedsel en brandstof. De Duitsers lieten dat zo. Er was geen elektriciteit, dus ook geen kunstlicht. Sommige mensen maakten licht met de dynamo van hun fiets, maar daarvoor moest trapcorvee worden gedaan. Wij hadden een of meer zelfgemaakte olielampjes in de vorm van een potje of bakje met een lont erop. Het was een donkere bedoening in huis.

Onze grote haard in de voorkamer was al eerder in de oorlog vervangen door een zuiniger potkachel in de achterkamer, waar we woonden. In de hongerwinter moesten we het doen met een noodkacheltje, waarin je alles wat brandbaar was kon gebruiken. Het was een klein ding met een brede, platte buis naar de schoorsteen. Bovenop het kacheltje en die afvoerbuis kon je eten en water koken. We hadden ook een petroleumstel. Dat was de enige verwarming in huis. De warmste plek was je bed. We zullen wel vroeg naar bed zijn gegaan.

Er waren mensen die trapleuningen en andere delen van hun huis opstookten. Velen kwamen brandhout verzamelen in het Westplantsoen, alleen of in groepjes. Alle bomen en struiken gingen eraan. Dat mocht natuurlijk niet. Eerst gebeurde het stiekem en in het donker, maar later openlijk. Ik kan me niet herinneren toen politie te hebben gezien, maar die zal het uniform wel uitgetrokken hebben voor ze naar het park ging.

De prijzen op de zwarte markt werden krankzinnig hoog. Papa kwam op een avond opgetogen thuis. Hij had op de zwarte markt een literfles vol spijsolie kunnen kopen en het na lang aarzelen gedaan, want hij kostte honderd gulden, een half maandsalaris! We zaten rond de tafel met ons oliepitje erop, in een verder pikdonkere kamer. De fles stond tussen ons in. Plotseling brak hij en stroomde de olie weg. Papa vloog op, vol schrik, wanhoop en woede. Hij dacht dat ik tegen de fles had gestoten, maar ik had hem met geen vinger aangeraakt. Het was een oude fles, waar misschien een barst in zat. Maar papa was niet te houden. Ik maakte dat ik wegkwam, rende naar mijn kamertje, bang voor papa en hevig overstuur. Mams kwam een poosje later boven, luisterde naar me en geloofde me. Zij maakte het weer goed.

Voor de bezitter belangrijke en dure zaken werden toen geruild tegen een klein beetje eten. Er werd ook gebedeld. Mensen belden dan aan en smeekten om 1 aardappel of 1 boterham. We vulden ons kleine rantsoen aardappels aan met suikerbieten (niet lekker), waar mams ook stroop uit maakte. Anderen aten tulpenbollen, maar dat durfden onze ouders niet aan, omdat het verhaal ging, dat ze blauwzuur bevatten. Dat was niet zo.

Op het laatst kwam de Delfsche Courant maar 1 keer per week uit en bestond hij uit 1 velletje van 24 x 31 centimeter. Mijn ouders hebben er drie bewaard. Op de voorpagina van de krant van 8 februari staan nieuwsberichten, voor de helft over de strijd en zo positief mogelijk voor de Duitsers. Toch kan je wel zien dat ze zich overal aan het terugtrekken waren. De rest van de pagina is grotendeels gevuld met informatie over bonnen, waarop in de komende week voedsel kon worden gekocht. Onderaan de pagina staat dat een procureur-generaal bij het gerechtshof is neergeschoten door een fietser. Dat zal wel een aanslag door de ondergrondse zijn geweest.

De achterkant staat bijna vol advertenties, voor de helft over het ruilen van allerhande zaken tegen voeding of brandstof. Een meisje van zeventien wil gaan werken ‘voor de kost’. In de krant van 30 januari vraagt iemand ‘Wie wil mijn doodzwakke vrouw, die na zware operatie het Gasthuis heeft verlaten aan een paar middagmalen per week helpen?’ Een ander vraagt: ‘Wie kan mijn zieke man eenmaal per week aan een warme maaltijd helpen tegen vergoeding?’ Wat een verschrikking.

Er kwamen gaarkeukens, waar je op bonnen eenmaal per dag een maaltijd kon halen. Dat eten zag er vaak onsmakelijk uit. Je kreeg dunne soep van aardappelschillen of suikerbieten, of een slappe stamppot zonder vlees of vet, en soms met half rotte stukjes aardappel, die je het liefst zou weggooien. Aan onze straat was een uitdeelpunt. Elke dag werd een kar vol gamellen met die troep aangevoerd. Als een gamel was leeggeschept probeerden wij, kinderen, erbij te komen om de laatste restjes eruit te lepelen. De mensen kwamen langs ons huis met een pannetje of bakje in de hand, waarin ze het eten voor zichzelf of hun gezin haalden. Wat zagen sommige mensen er rampzalig uit. Ik herinner me, dat ik samen met mams naar de etenhalers stond te kijken, en dat ze zei: “Zie je die meneer? Aan zijn uiterlijk en de manier waarop hij loopt kan je zien dat hij bezig is dood te gaan van de honger.” Na een paar dagen kwam hij niet meer langs.

Gelukkig liep de oorlog op z'n end. We hadden een grote kaart van Europa, waarop papa bijhield welke plaatsen door de geallieerden en de Russen werden veroverd. Daarop zag je de fronten langzaam naar Duitsland schuiven en naar binnen dringen. De geallieerden wilden de hongersnood in Nederland verlichten. Eerst was er opeens het beroemde Zweedse wittebrood, dat we nu gewoon slap brood zouden noemen en links zouden laten liggen. Ik moet zulk brood al gekend hebben uit mijn eerste jaren, maar het kwam over als iets heel nieuws. Heel zacht, bijna wit brood met enorme sneden, veel groter dan die van het oorlogsbrood. Onze ouders vertelden ze hoe ze als kind paddenstoeltjes maakten van stukjes brood, door erin te knijpen. Dat moesten we meteen proberen! En daar kwamen hun herinneringen en hun plannen voor de toekomst, als we weer vrij zouden zijn.

De geallieerden wilden op een ochtend in maart 1945 het Haagse Bos bombarderen met tientallen bommenwerpers, omdat daar Duitse V-2's klaarlagen. Door een kleine vergissing kwamen de bommen terecht op woonhuizen in het Bezuidenhout. Die middag dwarrelden in onze straat allemaal stukjes half verbrand papier en dergelijke omlaag. Net zo'n bombardement als dat op Rotterdam, maar nu door de geallieerden. 550 doden.

Eind april hoorden we, dat geallieerde vliegtuigen voedsel voor ons zouden droppen. Er zou ook een dropping in onze buurt komen. Om dat te zien klommen de mensen overal op de daken. Papa en ik klommen met de keukentrap op ons platte dak. Daar zagen we uit de verte een heleboel grote, viermotorige bommenwerpers aankomen, Engelse Lancasters of Amerikaanse Vliegende Forten. Ze vlogen langzaam over ons heen en zo laag, dat je de piloten zag zitten. We juichten en zwaaiden. Papa barstte uit in huilen en kon er niet mee stoppen. Toen moest ik natuurlijk ook huilen, en ik moet opnieuw huilen nu ik dit weer voor me zie. Het voedsel zal op of bij Ypenburg zijn afgeworpen. Hoe het werd gedistribueerd herinner ik me niet.

Kort daarna gaven de Duitsers zich over, maar onze bevrijders stonden niet meteen voor onze neus. Dat leidde tot een onwezenlijke, gevaarlijke situatie. De tot dat moment ondergrondse Binnenlandse Strijdkrachten verschenen op straat in blauwe overalls en gewapend met Engelse Stenguns (pistoolmitrailleurs), maar de Duitsers waren nog niet weg. We waren bang dat er geschoten zou worden, maar gelukkig gebeurde dat niet. Op een dag hoorden we dat de Canadezen eraan kwamen. Het werd hectisch. Ik zwierf uren lang door de stad en heb niet meer dan vage herinneringen aan auto's en pantserwagens, die langzaam door een woelige menigte reden en waarop naast soldaten ook burgers zaten of stonden.

Op dezelfde dag gebeurde iets vreselijks. Sommige meisjes waren omgegaan met Duitse soldaten, om er beter van te worden of omdat ze verliefd werden. Daar werd nu geen verschil tussen gemaakt. Het waren moffenmeiden die hun verdiende straf kregen van een razende menigte. Ze werden uit hun huis de straat op gesleurd, zo ruw mogelijk kaalgeschoren en weggesleept, ik weet niet waarheen. Ik zag zo'n in elkaar gezakt meisje door een paar kerels op de been gehouden worden. Haar hoofd hing omlaag. Het zat vol bloed, haar kleren ook. Papa en mams hadden geen goed woord over voor die laffe, waanzinnige lynchpartijen.

Vanaf de bevrijding droegen de huizen dagenlang Nederlandse vlaggen en oranje wimpels. Overal werd feest gevierd. In ons buurtje werd een kinderoptocht gehouden. Ik liep mee in mijn hemd van een rijstzak en waarschijnlijk op klompen. Daarna werd het rustiger. Toen ik op een dag door de stad liep met papa sprak hij een Canadees aan. Hij kon zowaar Engels spreken, dat was nieuw voor me. Papa kreeg een pakje Engelse sigaretten en was er dolblij mee. Sigaretten van echte tabak, geen oorlogstroep!

Doordat we voedsel kregen uit de geallieerde legervoorraden was er eindelijk genoeg te eten. Ik herinner me vierkante, harde, maar ook lekkere 'biskets' en 'meat and vegetables stew', heerlijk blikvoer met een aparte smaak, die ik in 1973 weer proefde, toen ik in de USA was. Wat een verrassing! De biskets zaten in grote, vierkante blikken. Het werd een rage om met een stel van die blikken een vlotje te maken en ermee over de Delftse grachten en kanalen te varen.

Er was nog lang schaarste, maar telkens zagen wij kinderen voor ons nieuwe eetwaren in de winkels. Bananen had ik nog nooit in handen gehad, sinaasappels wel, maar die waren er nu veel

meer. Op een middag nam Mams me mee naar een winkeltje in de Oude Kerkstraat. Daar zouden ze doppinda's hebben. Ze waren gelukkig nog niet op. Die middag leerden Betty en ik pinda's doppen. In 1946 gaf Betty me op mijn verjaardag een papieren zakje en zei dat er een grote verrassing in zat. Ik moest maar gauw kijken. Er zaten dadels in. Betty riep: "Zitten grote pitten in joh!". Ik was zo stom om eruit te flappen "Hoe weet *jij* dat nou?". Arme Betty barstte in huilen uit. Ze had natuurlijk niet willen verklappen dat ze er al een had gekregen. Ze was toen pas zeven.

Na de oorlog liet de radio een heel ander geluid horen en luisterden we op zondagavond naar de geweldige hoorspelseries over de detective Paul Vlaanderen en zijn vrouw Ina.
Er kwamen nieuwe kranten, soms voortgekomen uit in de oorlog ondergrondse bladen. Onze krant werd Het Vrije Volk, een socialistische krant uit Rotterdam, met als kinderstrip 'Paulus de boskabouter' van Jean Dulieu (Jan van Oort). Die heb ik alle jaren gevolgd. De bioscopen brachten nu ook Amerikaanse en Engelse films en er kwamen indrukwekkende films uit Italië, zoals 'Bittere Rijst'. In Delft werd de culturele organisatie weer actief. Mijn ouders werden meteen lid. Toen we nog radio hadden luisterden onze ouders vaak naar klassieke muziek, en nu kon ik met Mams en Papa naar de concerten van het Rotterdams Filharmonisch orkest met de enthousiaste dirigent Eduard Flipse. Betty was nog te klein. Zo is me de liefde voor klassieke muziek met de paplepel ingegoten. We gingen ook graag naar toneelstukken en naar cabaretvoorstellingen door de ensembles van grootheden als Wim Sonneveld en Wim Kan. Daar zagen we Conny Stuart, Lia Dorana, Hetty Blok, Albert Mol en nog meer van de radio bekende spelers in levende lijve. Dat was geweldig.

Veel Nederlanders hoopten en verwachtten, dat de verzuilde maatschappij van voor de oorlog niet zou terugkeren, maar dat liep uit op een teleurstelling. De meeste oude zuilen keerden terug, hoogstens in een nieuw jasje. Mijn ouders voelden zich diep teleurgesteld en moesten weinig hebben van de top van de PVDA, maar bleven bij gebrek aan een alternatief op die partij stemmen. Na de oorlog kwam de AJC weer op straat. Dat was een vereniging voor jonge socialisten. Elk jaar marcheerden ze door de stad en zongen ze daarbij socialistische strijdliederen als 'Morgenrood' en 'de Internationale'. Die werden door mams en papa ontroerd meegezongen.